

SANDERUMGAARD HAVE

Af Ole Bernhard, Claes Foghmoes og Birgit Gjeddebæk¹⁾

I vinteren 1973-74 blev der på Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole ved Afdelingen for Have og Landskab, som hovedopgave, udarbejdet en oversigt over de fynske herregårdshaver med henblik på bevaring og eventuel renovering af særligt interessante anlæg. Herunder beskæftigede man sig også med Sanderumgaard have, hvor der fra ejeren kammerherre Ivar Vinds side udvist stor interesse for engang at få gendigtet den have, som geheimeråd Johan Bülow havde skabt omkring år 1800. I foråret 1974 gik vi i gang med at undersøge havens historie. Fra Nationalmuseet, Statens Museum for Kunst, Geodætisk Institut, Matrikeldirektoratet, Kunstakademiets Bibliotek, Det kgl. Bibliotek, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Bibliotek og kommunebibliotekerne i København, Gentofte og Odense samledes et værdifuldt materiale, der sammen med billeder og beskrivelser, der fandtes på Sanderumgaard, har gjort det muligt at danne et mere nuanceret billede af havens udvikling end hidtil samt af dens skaber.

Ved at granske de forskellige stik, tegninger og malerier nøje sammenholdt med P. L. Birks kort 1808 kan man med nogenlunde sikkerhed indtegne "synsfelterne". De vigtigste af motiverne er affotograferede og figurallene henviser til de større cifre på to af de medfølgende kort. På denne måde bliver det plane kort levende og haven på én gang nærværende.

Johan Bülow

Johan Bülow blev født 1751 af forældre, der begge tilhørte danske adelsslægter. Efter såvel militær som boglig uddannelse blev han i 1773 kammerjunker hos kronprinsen - den senere Frederik VI. Efter statskuppet 1784 blev han kammerherre og marschal. Hans indflydelse ved hoffet var stor, men efter nogle uoverensstemmelser benyttede kronprinsen lejligheden til at blive af med ham. Bülow forlod 1793 København sammen med sin hustru Else Marie for at bosætte sig på Sanderumgaard.

Sanderumgaard

Herregården ligger en halv snes kilometer sydøst for Odense. Gården er første gang nævnt i 1468, og i en periode derefter tilhørte den

kronen, men først fra 1708 ligger dens historie klar. Den ejedes da af Hans Brockenhuus v. Løwenhielm, hvis svigersøn generalløjtnant Mathias Leth i 1740 overtog gården. Bülow's mor var født Løwenhielm, og som barn besøgte han ofte Sanderumgaard. Det var allerede dengang hans ønske at komme til at bo på denne egn, og da gården 1792 blev udbudt til salg, købte han den.

Da Bülow og hans kone ankom til Sanderumgaard, mødte der dem et ynkeligt syn. Gården var i højeste grad forsømt og forfalden:

"Smaa Blyruder, tilklinede med Gjær og Papir, Dørene saa lave, at man maatte bukke sig; rundt om den Morads og Hængedynd".

Men dette kom Bülow tilpas. Store opgaver ventede ham. Ikke blot skulle bygningerne istandsættes eller fornyes, jordene forbedres, driften bringes på fode, men hele det gamle jordfællesskab skulle ophæves og afløses af det nye system, som landbolovgivningen netop havde banet vej for.

Johan Bülow's have

Meget hurtigt gik Bülow i gang med haven. Området syd for den lave hovedbygning var et:

"af Naturen yderst ugunstigt Jordsmon, en sid, af en Aa glennemløben Ellemose, der tilforn om Vinteren stod heel under Vand".

Af dette skabte Bülow:

"et vakkert Landskab, hvor man finder en temmelig hastig vexlende Mangfoldighed af smaa Naturscener, hvor Vandet er afledet i Canaler, det udtørrede Land benyttet til Træplantninger, Mosegrunden forvandlet til Engsletter, Lunde og smaa Kratskove fordeelte imellem disse paa en saadan Maade, at Vandringen igjennem Haven ved Ly og Skygge er behagelig, og ved den raske Omvexling af Udsigter er betaget trættende Eensformighed. Endelig er der sørget for, at forskellige smaa Bygninger, anlagte paa passende Steder, end mere oplive Udsigterne, sysselsætte Phantasien, og under Vandringen bringe os Tanken paa menneskelig Virksomhed, ved Siden af den frie Natur, nærmere; foruden at de tildeels frembyde behagelige Hvilepunkter til længere eller kortere Benyttelse".

Denne karakteristik af Bülow's haveanlæg givet af den senere professor Chr. Molbech viser, at Bülow fulgte tidens mode: Den romantiske have. Denne havestil var udsprunget af den engelske landskabshave, men blev på kontinentet under indtryk af Rousseau og Goethe tilført nye elementer. Man fremhævede følelsen på fornuftens bekostning, afskyede det regelrette, men elskede det vage og det sværmeriske, det fantasifulde og det mystiske.

Via professor Hirschfeld's værk "Theorie der Gartenkunst" og billedhuggeren Johannes Wiedewelt kom de nye strømninger her til landet. Mange haveanlæg blev omlagt eller nyanlagt i den romantiske stil i de følgende år, deriblandt Jægerspris, Næsseslottet, Sophienholm, Aldershvile og Frederiksberg Have.

1. Første udsigt 1798. Norske hytte. For at forstærke virkningen af fjeldlandskab er terrænet overdrevet vertikalt og personerne formindsket. (Kobberstiksamlingen)⁵).

2. Anden udsigt 1798. Parti vest for Norske hytte, der ses til venstre. (Kobberstiksamlingen).

Haverne udstyredes til overmål med mindesmærker, ruiner, templer, grotter o.m.a., henlagt i omgivelser, der fremhævede det tilsigtede stemningspræg.

Kataloget over Bülow's bogsamling viser, at han fulgte godt med i den aktuelle havelitteratur, hvor "Theorie der Gartenkunst" var en slags bibel. Ved at sammenligne billeder og tekst i dette værk med billeder og beskrivelser fra Bülow's have kan man se, at Hirschfeld's gennemgang af europæiske romantiske haver har påvirket Bülow stærkt. Især måden at placere træer og buske på har inspireret ham, medens bygningerne i haven er tilpassede efter danske forhold.

Det flade terræn stillede særlige krav til havens opbygning, hvilket fik Molbech til at bemærke i sin rejsedagbog:

"Man seer snart, at der i disse Anlæg ikke er noget stort, romantisk, eller høitideligt skønt. En Flade som den, her maatte benyttes, kunde ikke frembyde Afvexling af Banker og Dale, eller Udsigter over store Landskabspartier. Men dette synes mig netop at være en særdeles Fortjeneste ved denne Haves Anlæg, at man ikke har villet fremtvinge noget, hvortil Egnen aldeles ikke passede, og ikke opoffret den Skønhed og Behagelighed, som en let fremblomstrende Natur kunde yde, for mislykket, overspændt Konst".

Bülow blev aldrig færdig med sin have. Hver vinter planlagde han, hvad der skulle ske om sommeren. Han ledede selv arbejdet, og dagligt kunne han ses vandre rundt i haven med sin hund og sin spade.

Af et kort, optegnet 1808 af den senere stiftslandinspektør P. L. Birk, ses, at haven er anlagt i to etaper. Det oprindelige anlæg nærmest huset udgør 29 tdr. land og er den gamle ellemose. Området blev gennemskåret af grøfter og kanaler, hvorved vandstanden blev sænket, dog ikke mere end at færdsel uden for de anlagte stier stadig var umulig. Dette gav mulighed for at opleve haven fra to sider, dels ad de snørklede stier, dels ad de krogede kanaler.

I haven opførtes adskillige hytter, hvoraf nogle var opkaldt efter Bülow's kone. Ligeledes fandtes en del obelisker, urner og småhøje. Det nye anlæg på 13 tdr. land anlagdes 1807 til 1808 syd for det gamle. I dette fandtes blandt andet en hytte, et tempel og en runesten. Området var omgivet af grøfter og lå noget højere end det gamle.

Kunstnerne

Om Sanderumgaard have findes der en mængde materiale, såvel skrifter som billeder. Det kan dog ikke undre, når man kender Bülow's forhold til periodens unge kunstnere. Han forstod at samle dem om sig, og de kvitterede for gæstfriheden med digte, tegninger og lignende. Samtidig støttede Bülow kunstnerne økonomisk ved at bestille arbejder hos dem, og på denne måde blev han ejer af hele serier af motiver fra haven af bl.a. Eckersberg og Clemens.

Chr. Molbech besøgte Sanderumgaard på sine "Ungdomsvandring", og med ham som fører kan man foretage en vandring gennem haven,

som var d. 7. juni 1813. (Følg pilene på Birk's kort, med start syd for hovedbygningen):

"Førend vi forlade Huset maa jeg gjøre Dem opmærksom paa Udsigten her fra mit Værelse, som er en af de videste og skiønneste i denne Have. En fri, aaben, lys Forgrund afskæres ved et bredt Vand, hvori en lille Holm med en tæt Gruppe af Træer hæver sig. I den ene Ende af Holmen staaer en hvid Urne (Julie's Urne) paa en Græshøi. Paa hin Side af Vandet møder en grøn Eng, som Skoven omringer, og over Skoven hæve sig de fjerne Marker. Høie Træer slutte på begge Sider af Huset dette nydelige, i høi grad indtagende Landskab, som især i disse deilige stille, maaneklare Aftener ganske har fortryllet mig. — Fra Huset paa den søndre Side, træder man lige ud i Haven. Paa den venstre eller østlige Side af Gaarden ligger den gamle Have, med en Mængde Frugttræer og Buske, og midt iblandt disse reiser en ærværdig Alm, hvis tykke Bul lige ned til Jorden er beklædt med Løv, sine fire mægtige Grene og den vidt omskyggende Krone over de øvrige Træer, der ydmyge staae i Kreds om denne Havens Oldefader, som, endnu i fuld Manddomskraft, har seet den gamle Have opvoxe og den nye at blive til. Glade hilse vi dette stolte Træ, og ønske, idet vi forlade dets Skygger, at ingen Omskiftning i Haven maa bortryde dens ærværdigste Prydelse.

Dette Træ udgjør ligesom Grændseskiættet imellem den gamle og nye Have. Herfra ledes vi igiennem bugtede Gange forbi en Plantning af Grantræer, afvexlende med Buske og lave Frugttræer, op paa en lille Høide, hvor et Lysthus er anlagt i Hjørnet af Haven, lige ved den forbiløbende Vei. Dette Huus, med det passende Navn Sommerlyst, bygget i en simpel landlig stii, med et fremspringende, paa runde Piller hvilende Tag paa de to Sider, der vende mod Haven, indeholder en lille Sal og to Side Cabinetter, og er saaledes beqvemt indrettet endog til Sommerophold for en Familie. Fra det behagelige, overskyggede Sæde under Husets venlige Tag, har man paa den ene Side en vakker Udsigt giennem en Aabning i Haven til en norsk Hytte, heldigen anlagt paa en Høi i Fordybningen af en Lund, hvorved dette Partie fierner sig i Baggrunden, og synes meget længere borte end det virkelig er. Den lille Hytte er her ganske paa sit Sted, og gjør en meget god Virkning. Udsigten fra Salen, over et aabent Landskab med Skov i Baggrunden, giver en interessant Afvexling, og Stedet til dette Lysthuus kunde ikke let være bedre valgt. — I Sommerlyst ere Værelserne ganske simpelt decorerede; Kobberstykker beklæde Væggene i Salen, og en lille udvalgt Samling af danske Oliemalerier pryder det ene Cabinet.

Giennem en Løvhvælving af Busktræer, og giennem en lille Skov af unge Frugttræer føres vi ved en bugtet Gang ned ad den Høide, hvorpaa Sommerlyst er anlagt, og nu aabner sig en ny Udsigt til den norske Hytte, der ligger omskygget af høie Graner og Løvtræer, i venlig Eensomhed paa en lille grøn Høi. Et bugtet, af tæt Kratskov indbefattet Vand adskiller den aabne Forgrund fra Hytten med dens Skov. Over Vandet hæver sig paa en Landpynt en lille Høi, og paa denne staaer en hvid Urne, behængt med en Blomsterkrands. For at besøge Hytten, vende vi os til Venstre; men flux forsvinder den, skiult bag en Lund af høie Aske og Elletræer; en fri Udsigt aabner sig til Marken og Skoven fra en Høide. Naar vi have nydt denne under Skyggen af en ung Lind, fører vor Gang os ned til en Bro over Canalen, som her udvider sig og danner en lille Dam, hvis Vand, begrændset af Marken og Haven, paa begge Sider taber sig bag Træer og Buske. Vi lade vort Øie hvile paa det klare, grønt om-Skyggede Vand, og paa den friske, livelige Eng, der høiner sig jævnt til en maadelig Bakke, som lukker Udsigten; vende os derpaa mod Høire, og efterat vi ere komne over en mindre Bro, opdage vi den lønlige, tæt overskyggede Gang, der fører os op til den norske Hytte.

Her, i Skovens stille Eensomhed, kunde vi hvile nogle Øieblik, og drømme os langt borte fra det Sted, hvorfra vi gik ud; thi Hytten, med sine ubeklædte Vægge af

3. Tredie udsigt 1798. Parti fra Norske hytte med "Sommerlyst" og frugthaven i baggrunden. Broen er den samme som 2. udsigt. (Kobberstiksamlingen).

4. Fjerde udsigt 1798. Parti syd for hovedbygningen set fra øst. Bemærk Bülow med sin hund og sin spade. (Kobberstiksamlingen).

5. Femte udsigt 1800. Parti sandsynligvis lige syd for hovedbygningen set mod vest. Til højre anes et lysthus. (Kobberstiksamlingen).

6. Siette udsigt 1800. Det er ikke muligt at placere dette parti nøjagtigt. (Kobberstiksamlingen).

Tømmerstokke, og sine simple Træbænke, sætter os hen i Fieldlandene, hvor disse Boliger have hiemme . . .

En Gang, der snoer sig omkring Hytten og den Lund, som overskygger den, leder os langs med Vandet ned til et Sted, hvor under høje Popler et Sæde indbyder os til at nyde en forandret Udsigt. Her have vi den grønne Forgrund, Urnen paa sin lille Mindehøi, Vandet imellem en hældende Græsslette paa den ene Side, og mørkt skyggende Træer paa den anden. Skov omfatter det lille venlige Landskab; Hytten, som dog kun er faa Skridt borte, og Udsigten til Sommerlyst ere forsvundne. – Vi vende tilbage, og begive os over en Bro til Venstre dybere ind i Skoven. Men uformærkt have vi nærmet os Gaarden, hvis røde Tag vi skimte giennem de herlige, høje Løvhvælvinger. Men vi have kun begyndt vor Vandring, og vende os derfor atter til Høire, hvor en ny Bro leder os over Vandet, og ud paa en stor grøn Slette. Her, i det vi bøje omkring en Busk, hvor vi see Vandet, en Ø med Trægrupper og en Urne paa en Høi for os, træder med eet Gaarden frem, og dens landlige Bygning viser sig ligesom midt i en Skov, speilende sig over den grønne Forgrund i Dammen.

Denne overraskende, saare indtagende Udsigt, der paa flere Maader, som vi gaa længere frem, omskiftes, ombytte vi, efter en kort Vandring hen ad Engen, med en ganske forskiellig. I Baggrunden af Engen øine vi et Skovhuus, hvis hvide, reenglige Vægge og simple Straatag betegner os, at vi her ville finde en landlig Bolig – maa-skee for en Huusmand, eller Arbeider ved Haven; og Engen, som ligger for os, hører formodentlig til Huset. Vi maae besøge det. – Altsaa byde vi Sanderumgaard farvel, forlade Engen, og følge Velen til Venstre, som vi formode, vil føre os til Skovhuset. I mange Krumninger slynger den sig giennem den unge Skov, hvor en Mangfoldighed af forskellige Træer giver os Skygge. Vi vandre fremad, altid til Høire – og vor Formodning har ikke skuffet os. Engen, med Sanderumgaards Bygning i Baggrunden, viser sig atter for os. En Bro leder os over Vandet, og nu staae vi for en Gitterdør, hvorover vi læse Navnet Johanneslyst. Inden for denne fører en Skyggefuld Gang os op til den landlige Bolig, der synes at ligge her eenlig og indhegnet for sig selv. Over Døren læse vi: Velkommen! og træde derfor saameget hellere ind i Huset, hvor et Par smaa Værelser synes at forkynde en Huusmandsbolig. Men Folkene ere ikke hiemme. Formodentlig ere de dog ikke langt borte, siden Dørene staae aabne. – Den behagelige Svaling i dette heelt omskyggede Skovhuus indbyder til Hvile paa Træbænken eller den straaflittede Stol; men længe tør vi ikke tøve; vi have endnu et godt Stykke af vor Vandring tilbage. – Havde manden været hiemme, kunde han viist os vej giennem Skoven; nu maae vi selv søge den saa godt vi kan. – Vi gaae ud giennem Haven paa den anden Side af Huset. Her er Urter og Blomster og et lille Kartoffelland; vilde Roser og Caprifolier flette sig imellem Lægterne langs op ad Væggen.

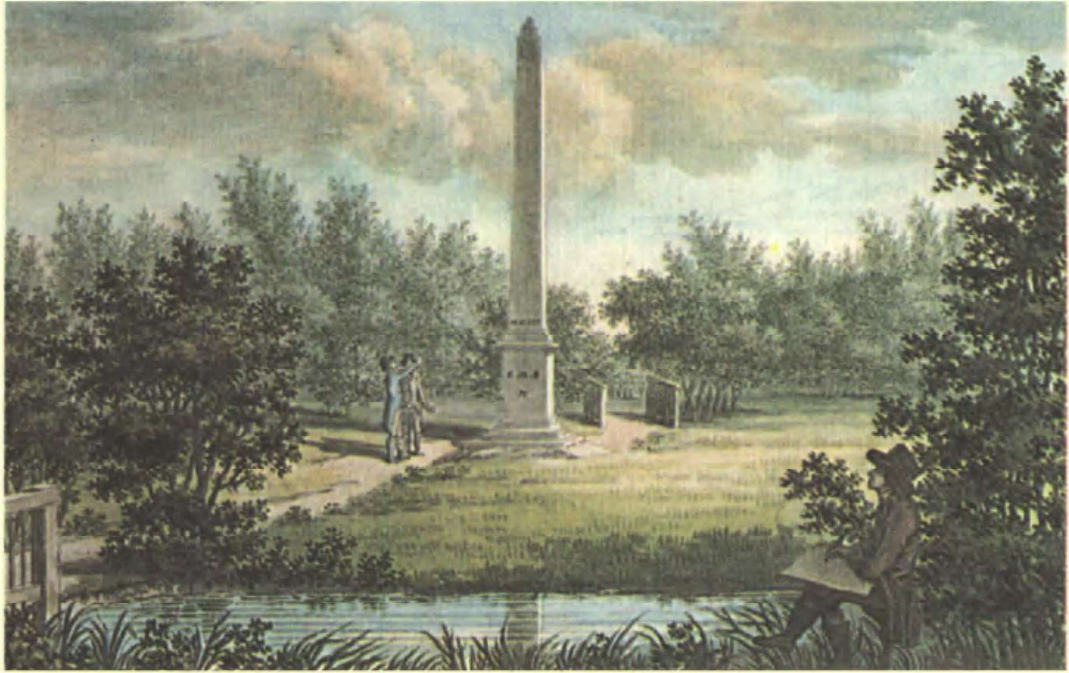
Her til Høire er Udgang til Marken. En lille Bæk risler forbi. Hvilken indtagende Udsigt over det frugtbare Land! – Vil De gaae over Broen? – Jeg ser en Pile-Allee, der fører til en stor Plantning af ung Skov. Men Solen brænder hedt; vi vende tilbage, forlade Skovhuset, og søge atter de svale Skygger. – Jeg veed ikke, hvorhen denne lønlige Vei vil føre os; men her er fortræffelig Skygge, og om vi ikke finde til Rette, kunde vi vende om igien. – Her møder os en deilig ung Birkeskov i frodig Væxt. Den afvexler med tættere Plantninger, og giennem mørkere Skygger finde vi Veien til en Lund, der synes at være Erindringen helliget. Vi see her en Askekrukke, staaende paa et simpelt Fodstykke, som en Egestamme udgiør. Den seer etruskisk ud i Form, Farve og Malning; men kun formen er antik, og Leret dansk. Stedet er passende valgt til dette lille Minde; men jeg veed ikke hvorfor Ideen ikke ret behager mig. – Nær ved dette eensomme Sted er en Udsigt aabnet til Marken, eller rettere til det nye Anlæg, hvorved Sanderumgaards Have betydeligt skal forstørres. Men da dette endnu kun er i sin Opvæxt, og den ordnede Kunst her

endnu ei har kunnet yttre sine Virkninger, forlade vi den unge Planteskole, hvor om nogle Aar en ganske ny Natur vil have dannet sig under Konstnerens Haand, og begive os tilbage til den ældre Have. En temmelig lang Vandring, paa hvilken vi maaskee kunde have behøvet Vejviseren fra Johanneslyst, fører os til en anden mørk og eensom Egn, hvor en Kilde, som her har sit Væld, danner en temmelig stor Dam, omgivet med høje Træer, der gienspelle deres Stammer og Kroner dybt i det dunkle Vand. Efter et rislende Fald imellem Stene, søger Kildebækken sin Vei gennem Buskene. Saa inderlig behageligt jeg finder det paa denne stille, eensomme Plet, fordrives jeg dog snart af mine afsagte Fiender, Myggene, som her have deres Yndlingsophold. – Vi følge Kildens Løb et kort Stykke, og ledes ved en Bro ind paa en lille af Skov og Vand indhegnet Engslette, hvor vi endnu høre Kildens Rislen, og hvor vi finde et ganske tarveligt Huus, der har navnet Kildehytten. Dens omgivelser er blid og indtagende, og denne Plet er et af de eenligste og mest forborgne steder i hele Haven; men det Indvortes i Kildehytten seer slet ikke indbydende ud, og vi gaae derfor, uden at opholde os, videre.

Vi finde en Bro for os, og efterat vi ere komne over denne, følge vi Veien til Venstre, der omsider leder os til en rund, med Skov omhegnet Græsslette, i hvis Midte en Obelisk af Træ, endnu uden Indskrift, er opreist. Fra denne, med Vand omgivne Eng føres vi atter, ved at følge Veien paa Høire Haand, ind i Skoven, hvor nogle paa Træerne ophængte Tavler lede os paa mørke Vei gennem tæt Kratskov ind i en ganske dunkel og høitidelig eensom Lund, der synes indhegnet og afsondret fra den hele øvrige Have. I denne, til alvorlige Betragtninger indviende Lund har en Eneboer opslaaet sin Hytte; i det mindste finde vi denne, indrettet med alt Tilbehør, paa Bordet et Timeglas, to Dødningshoveder, uden paa Døren en Tavle med den Indskrift: Døden er vis – Dødens Time uvis! – og indenfor paa Hyttens Dør: Døden er Indgang til et bedre Liv! – Vi kunde ikke negte det, at vi her blive anderledes til mode, end paa ethvert andet Sted i denne Have, hvor vi have dvælet. Den lille, ubetydelige Leerhytte med sit Straatag, i den mørke, sørgmodige Omgivelser gjør en vis skummel Virkning, og tiener til Beviis paa, hvad man ogsaa i Havekonsten med faa, men rigtig anvendte Midler kan udrette. Man bør unde Eieren den Lyst han finder ved dette Sted, om man end ikke kan dele den med ham. Han har ogsaa valgt denne Hytte, hvor selv om Dagen kun en mat og skummel Aftenlysning falder gennem det lille Vindue, til der at henlægge en Bog, hvor man finder en stor Mængde Erindringer i mangehaande Sprog (ogsaa mange paa Spansk fra Aaret 1808) skrevne af dem, som have besøgt Sanderumgaard og dens Have.

Imidlertid forlade vi den mørke Lund og Eneboerens Hytte for at søge lysere Egne; thi det synes os, som dette vel alvorlige Sted har ført os bort fra Natur-Anskuelsen og ind i Reflexionens Rige, hvor vi for denne Sinde ei ville dvæle. Efterat vi atter have gennemvandret en Deel af den Vei, vi allerede engang have tilbagelagt (thi endnu ikke fuldkommen bevandret i denne Have, kiender jeg ikke ganske den Traad, som leder rigtig gennem alle dens Labyrinth), og efterat vi ere komne forbi de Egne, hvor vi for en Stund siden besøgte Johanneslyst, opdage vi et Landskab, heel forskelligt fra dem, vi hidtil kiende i Sanderumgaards Have. Her bliver alt mere lyst, frit og livligt. Efter en temmelig Vandring, aabner sig en indtagende, ganske landlig Udsigt til en Slette, hvor et lille, venligt Huus med hvide Vægge, anlagt paa en Høi, omringet af Træer paa tre Sider, kalder os som Maalet for denne Vandring, hvilken jeg ikke veed at ende paa noget bedre eller klærere Sted. –

Sletten aabner sig mere og mere, som vi nærme os Huset. Et bredt Vand omhegner det paa de to Sider. Vi træde over en Bro, gennem en Laage og bestige den lille, grønne, svalt omskyggede Høi. Nu ere vi i Marieshvile. – Neppe veed jeg noget mere venligt, mere smilende, mere sødt indtagende sted i Sanderumgaards Have, end dette. Husets Beliggenhed i Lunden, paa den lille Banke over Vandet,

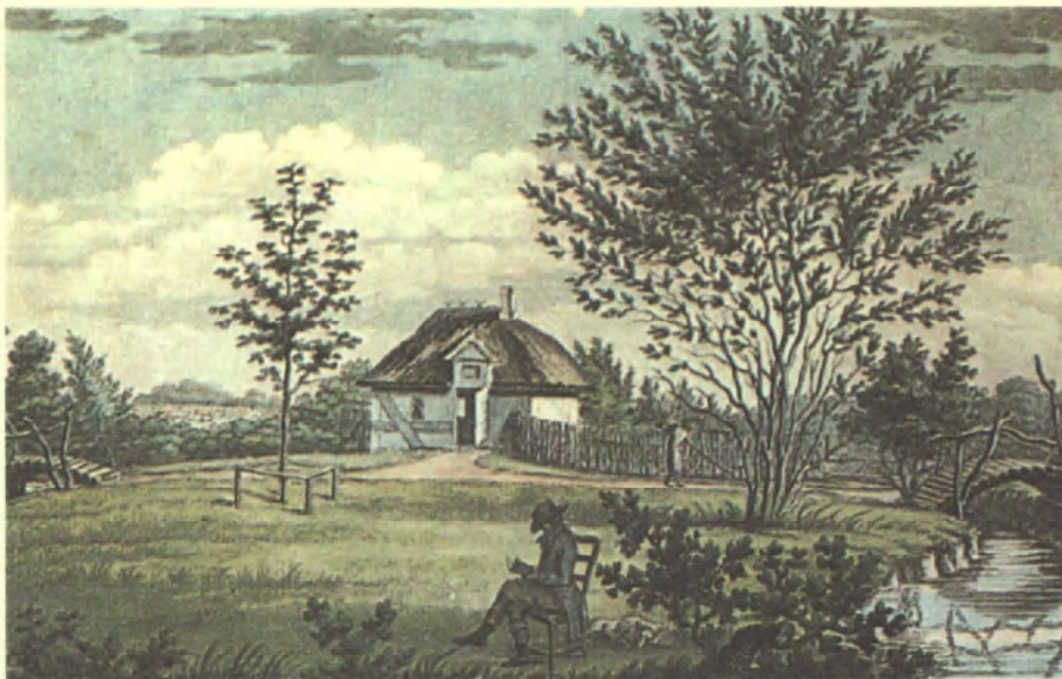
7. Syvende udsigt 1800. Obelisk af træ på den ovale ø i havens østlige del.
(Kobberstiksamlingen).

8. Ottende udsigt 1800. Parti sydvest for hovedbygningen. I baggrunden lægges lærred på bleg. (Kobberstiksamlingen).

9. Niende udsigt 1803. Parti fra "Johanneslyst" med Sneglehøjen samt øen med den lille obelisk. (Kobberstiksamlingen).

10. Tiende udsigt 1803. Kildehytten. Over indgangen hang et skilt, hvorpå der stod: Her faaes kun Vand. (Kobberstiksamlingen).

gjør en livelig malerisk virkning. Paa den ene Side er det overskygget af Cytisus²⁾ og Popler, som beskytte det mod Middagssolens Straaler, uden at udelukke deres velgiørende Virkning, og uden at hindre Udsigten over Marken imod Skoven og den nærliggende Herregaard Fraugdegaard. Paa den modsatte Side gaar Høien brat ned til Vandet, som her har en temmelig Brede og udvider sig paa venstre Haand i en bugt, hvor en lille grøn Holm med Birketræer hæver sig; imedens Dammen paa højre Haand, hvor en Jorddæmning og en Bro danner Overgangen, taber sig bag Huset og Træerne. Paa hiin Side af Vandet have vi lige for os en Eng, bestrøet med adskillige smaa Lunde og Grupper af Pile og Elletræer. Baggrunden er lukket med Skov, og kun længere hen mod Venstre er en aaben udsigt til Marken. – Det hele lille Landskab, som vi see det her fra Vinduerne – Vandet neden under disse, den aabne, grønne, skovkrandsede Eng, med de maleriske Trægrupper – Alt udgiør et Heelt, som jeg, i hvor indskrænket dets Omfang, hvor simple dets Partier ere, dog fristes til at sætte ved Siden af den dellige Udsigt fra Sanderumgaard over Havens Forgrund, som jeg før har omtalt. – Denne nydelige, indtagende Bolig, der bestaaer af to smaa lyse, muntre Værelser, har jeg fremfor noget andet Sted kaa-ret til mit Yndlingsophold; her, i den blide, venlige Eensomhed, hvor det lyse Sommerliv hersker i stille Skiønhed, med den friske, oplivende Udsigt for Øinene, har jeg tilbragt flere rolige og ret lykkelige Timer – og her slutter jeg nu ogsaa denne Skildring, som jeg vel ikke har kunnet give noget af dens Gienstands Ynde, men som heller ikke gjør Paastand paa mere, end at være sand og tro . . ."

Til kunstnerne på Sanderumgaard hørte også digterne Oluf Olufsen Bagge og Mathias Winther. Bagge opholdt sig i 1806 på Sanderumgaard og blev her så betaget af, hvad han så, at han skrev digtet "Sommer-aften på Sanderumgaard". Det indledes med et kobberstik forestillende hovedbygningen set fra haven.

Mathias Winther fik i 1823 med støtte fra Bülow udgivet "Sanderum-gaard Have" – en samling digte om havens hytter og mindesmærker. Bogen var illustreret med 13 kobberstik af Clemens efter tegninger af stiftkonduktør Hanck.

Også fra litteraturen om Sanderumgaard kan der hentes mange op-lysninger; især vedrørende beplantningen. Fra Molbech og Winther ved vi f.eks., at der bag Johanneslyst fandtes en lille have med urter og blomster; derudover et lille kartoffelstykke og op ad muren kaprifolier og vilde roser. Ved Sommerlyst fandtes sølvpoppel, røde og hvide roser samt rosenhække, og ved Kildehytten el, røn og kærminde³⁾.

Status

Omtrent samtidig med Molbech's beskrivelse af haven, kunne Bülow tilfreds indføre i sin dagbog:

"I den Tid jeg har beboet dette Sted, har jeg gjort Alt hvad der stod i min Magt for at gjøre Godsets Bønder lykkelige. Hele Godset har jeg paa min Bekostning udskiftet, Gaarde og Huse har jeg udflyttet og opbygget – Skovene har jeg fredet, mange 1000 Træer plantet og opelsket i samme, mange 100 Favne Steengjærder og flere 1000 Favne Jordvolde sat og beplantet, nye Veie anlagt o.s.v."

At dette ikke er overdrevet kan læses i "Beskrivelse over Agerdyrk-ningens Tilstand i Fyen, Langeland, Ærø, Lolland og Falster, 1806", hvori der om Sanderumgaard står:

"Gaardens Ejer hs. Excellence Geheimeraad Bülow, har meget forbedret og forskjønnnet Ejendommen. Omkring Hovmarkerne ere Riisgjerderne afskaffede, og i det Sted plantet Piiil og andre nyttige Hegnsplanter, saa at fra Gaarden kan der nu aarlig sælges for nogle hundrede Rigsdaler Gjerdsel, hvorpaa der tilforn var Mangel. Ligeledes har Geheimeraaaden benyttet den lille Davinde Aae eller Bæk, og ledet den saaledes, at Gaardens Enge kan sættes under Vand efter Behag, og den tjener til Vanding for Kreatuerne i alle Markerne. Et stort Udføre ved Gaarden er blevet udtørret, bestående af nogle Elletrunter og Ellebuske, og det i saa løs en grund, at Træerne blæste om. Ved at fragrave Vandet og lede det i kanaler, er dette utilgjængelige Udføre omdannet til et smukt Engelsk Anlæg, som er riigt beplantet med fremmede og indenrigske Skovtræer, især af Popler og Piiil, saasom den kanadiske og Sølvpoppelen, af Naaetræer og af unge Birker og Urter, samt en stor mængde Frugttræer og Kirsebærtræer, af sidste Slags over 200 Stkr. Dette anlæg er at ansee som en nyttig Planteskole, hvorfra Træerne udplantes i Skoven ved Gjerderne, og afgives med velvillig Haand til Omegnen. Saaledes findes hos Præsterne og andre Folk i deres Haver og Gjerdselsskove mange unge Birke, Lerker, canadiske Popler og tjenlige Buskvækster og Hegnsplanter, som de have Geheimeraadens Godhed og Kjerlighed til Plantning at takke for, og som ere fra dette Anlæg ved Gaarden".

For fuldstændighedens skyld bør det nævnes, at Bystævnelinden i Davinde stammer fra denne "planteskoleproduktion".

Da Bülow døde i 1828, var haven imidlertid i begyndende forfald p.g.a. hans svigtende økonomi. Hytterne var for det meste opført af lettere materialer, der stillede store krav til vedligeholdelsen, og da denne indstilledes, gik det tilbage for haven.

Den nye have

Efter begravelsen forlod fru Bülow gården, som ved auktion blev købt af senere kammerherre C.A. Vind, der i 1823 var blevet gift med hendes broderdatter. Alt blev sat ind på at forbedre jordene, bringe driften på fode, og parken måtte træde i anden række. Da han døde i 1869, overtoges Sanderumgaard af hans enke, og det var hende, der foretog de mest omfattende forandringer siden Bülow's tid. Den gamle hovedbygning var både for lille og for dårlig, og arkitekt Hans J. Holm tegnede den nuværende. Efter hovedbygningen kom turen til avlsbygningerne, som i løbet af halvfjerdserne erstattedes af nye og større, således at bygningskomplekset nu svarede til gårdens areal. Også haven undergik forandringer. Ligesom for bygningernes vedkommende anvendte man her en af tidens førende eksperter landskabsgartner Ove Höegh Hansen⁴).

På Sanderumgaard findes en haveplan, der bærer hans navn. Planen er udateret, og da hans virksomhed på Sanderumgaard indtil nu tilsyneladende har været ukendt, har det været vanskeligt at tidsbestemme den. Ved en gennemgang af arkitekt Hans J. Holm's tegninger på Kunstakademiets bibliotek's samling af arkitekturtegninger, er det ved sammenligninger mellem bygningstegningerne og haveplanen muligt at datere Höegh Hansen's kort til mellem 1873 og 1877.

11. Ellevte udsigt 1803. Parti fra havens vestlige del ved vandmøllen. En obelisk ses lige for. (Kobberstiksamlingen).

12. Tolvte udsigt 1803. Parti fra havens vestlige del. Vandmøllen ses helt til venstre. Obelisken er den samme som på 11. udsigt. (Kobberstiksamlingen).

13. Runestenen med falske runer. Davinde kirke ses i baggrunden. Foran stenen ses Büllo med sin hund og sin uundværlige spade. Akvarel af C. D. Gebauer. (Kobberstiksamlingen).

14. "Tankefuld" med korset foran. (Forf. fot.).

Sammenlignet med Birk's kort, er der tale om en væsentlig for-
enkling. Øernes antal er formindsket, kanalerne gjort bredere og foran
huset udvidet til en sø. Den tværgående grøft på grænsen mellem det
gamle og det nye anlæg, samt vandløbet forbi Johanneslyst er sløjfede,
og det overskydende vand er afledt ad en ny grøft, der følger havens
sydlige grænse. De snørklede stier er rettet ud, og alle hytter, bortset
fra Sommerlyst, er fjernet. Man fornemmer tydeligt Höegh Hansen's
interesse for den engelske landskabshave, selv om haven stilistisk er
en sammenblanding. De lange græsklædte lysninger med de fritstående
træer leder tanken hen på haver som Rousham (the New Walk) eller
Stowe (Grecian Vally, etc.). Derimod er stiføringen præget af skabelo-
nen – som på kontinentet var det vigtigste redskab til fremstilling af
"landskabelige haver" – og minder således om f.eks. de parisiske par-
ker Buttes Chaumont og Parc de Montsouris.

Höegh Hansen har arbejdet meget bevidst med lysningerne, som har
givet den spadserende vekslende udsigter til hus, have og det omlig-
gende land.

Planen ville helt have ændret Bülow's have, selv om også den var
udformet, så man skulle ud i terrænet for at opleve den. Som det sene-
re vil ses, er den aldrig blevet udført i sin fulde udstrækning.

Haven i dag

Kammerherreinde Vind overdrog 1872 Sanderumgaard til sin yngste
søn Sophus H. Vind, hvis eneste søn kammerherre Ove Vind i 1950
solgte gården til sin søn Ivar Vind, der sammen med sin frue, komtes-
se Alexandra Vind bor på stedet.

De mange beboere og årene, der er gået, har sat deres spor i haven.
I forskellige leksika og H. P. Rohdes bog "Johan Bülow på Sanderum-
gaard" nævnes det, at haven gennem årene er blevet mindre. Ved vore
undersøgelser mener vi at kunne fastslå, at dette ikke holder stik. Der
er sket en mindre regulering af havens grænser; men det har snarere
forøget arealet. Blandt andet er det gamle stendige i skellet syd for
Sommerlyst således flyttet ca. 40 m. mod øst.

Ved en registrering i foråret 1974 undersøgte hvad der findes i
haven i dag.

Hvad er der tilbage af Bülow's have?

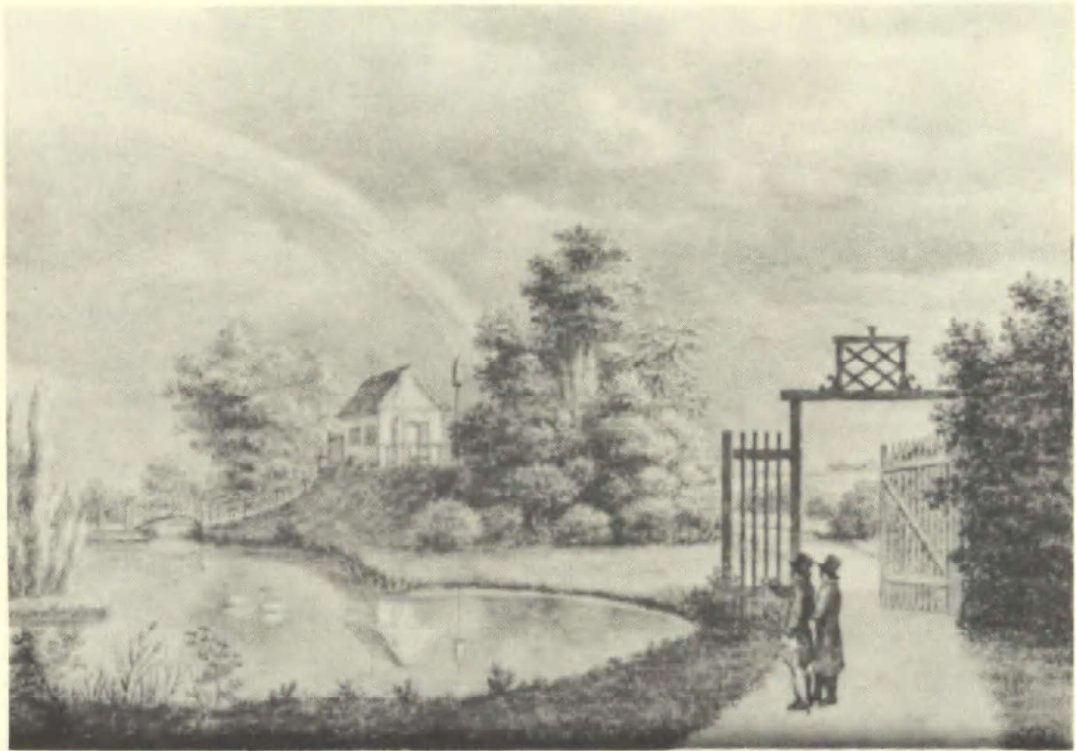
Af bygninger findes kun Tankefuld og Sommerlyst, hvoraf sidstnæv-
te dog er ombygget. Norske Hytte er forsvundet, og hele området om-
kring er forandret; af Kildehytten findes kun fundamentet; Elsehøj er
væk, men den lille høj, huset lå på, ligger der stadig. Pan's tempel er
også væk, og på stedet er rejst et familiemonument med broncerelief
til minde om Sophus Vind og hans frue, Adelgunde Vind. Det ser dog ud
til, at monumentets sokkel af tilhuggede granitsten står på Pan-temp-
lets fundament.

15. Haven set mod syd fra hovedbygningen. Julies urne ses på øen i midten af billedet og "Johanneslyst" skimtes helt til højre. (Kobberstiksamlingen).

16. Tegning af hovedbygningen, sandsynligvis af Clemens. Julies urne ses til venstre i billedet. (Kobberstiksamlingen).

17. Parti fra "Marleshvile". Tegning af Clemens. (Kobberstiksamlingen). Et næsten identisk maleri af Eckersberg findes på Sanderumgaard.

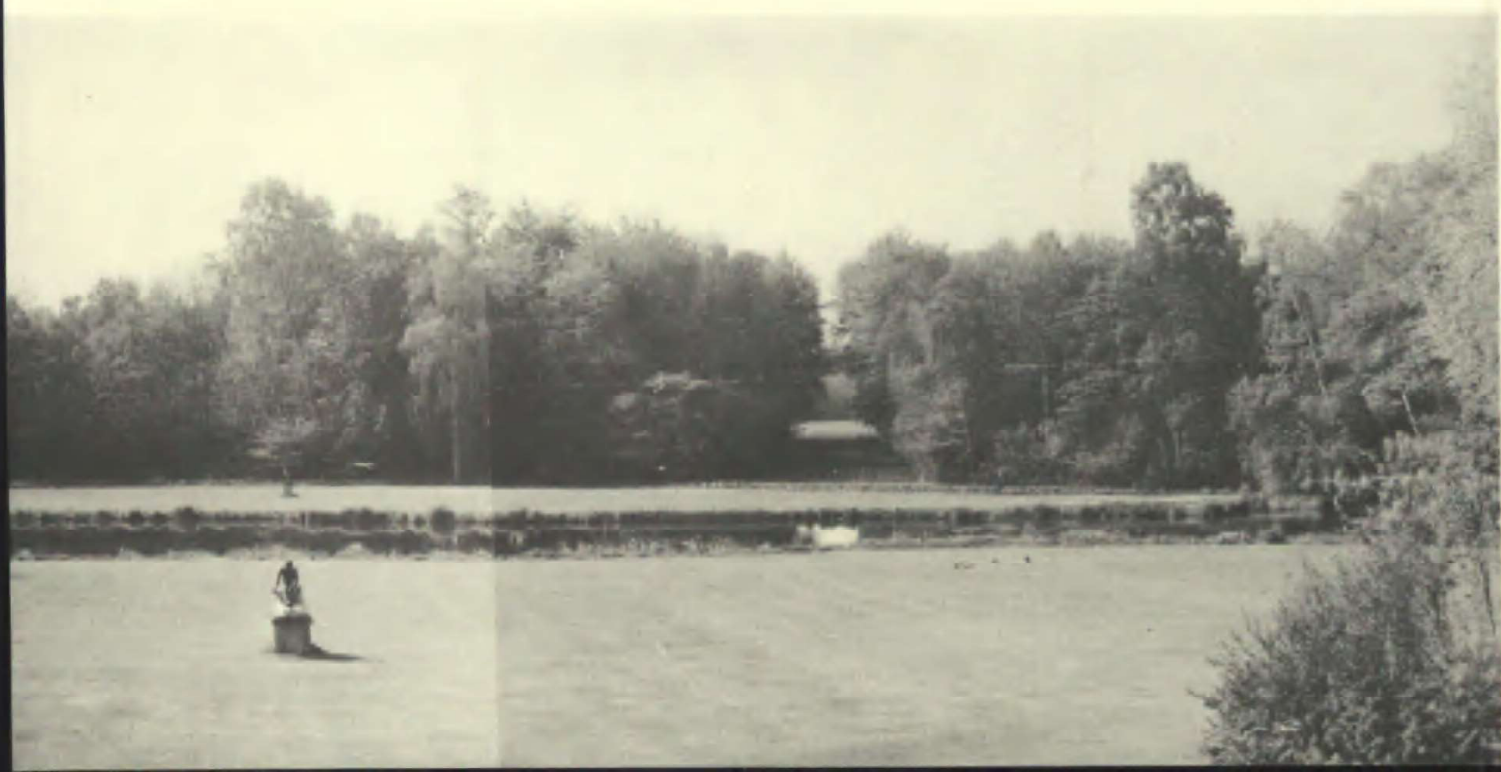
18. Haven set fra trappen foran hovedbygningen. Julies urne befundt sig midt i billedet, Norske hytte helt til venstre og "Johanneslyst" i baggrunden lidt til højre. (Forf. fot.).

Mod vest er Johanneslyst forsvundet; men man kan se resterne af den gamle sneglehøj. Fiskerhytten og det lille tempel er borte, medens højen, hvor Maries Hvile lå, stadig kan fornemmes. Den gamle vandmølle i havens nordvestlige hjørne findes endnu, selv om møllehjul og kværne er forsvundet.

De fleste af havens monumenter er ligeledes borte. Alle obeliskerne og Mindestøtten var af træ og er derfor for længst gået til. Julie's Urne og den blomstersmykkede urne foran Norske Hytte samt Askekrukken mellem Johanneslyst og Tankefuld er forsvundne; det samme gælder Runestenen på Hønsehøjen ved Sommerlyst. Kun Runestenen i "det nye anlæg" er tilbage. Bülow og hans kone havde en overgang planer om at blive begravet i haven og ville bruge runestenen som gravsten. Den i runer indhuggede tekst lyder: "Johan Bülow oprejste denne sten; Else Marie var hans kære hustru; forglem dem ej -".

Havens omrids er som førnævnt næsten som på Bülow's tid, og i området øst for søen er de eksisterende stier og kanaler næsten i overensstemmelse med Birk's kort. Den vestlige del af haven har derimod gennemgået betydelige forandringer. Tydeligst ses det ved kanalerne og søen, der følger Höegh Hansen's plan. En undtagelse er dog vandløbet omkring Johanneslyst, som Höegh Hansen havde sløjfet. I stedet ville han lede vandet i en nygravet grøft langs det sydlige skel til hjørnet bag Marieshvile og videre ned til vandmøllen. Denne grøft kan ses i terrænet, men om den nogensinde har opfyldt sit formål, får stå hen; i hvert fald løber vandet, som det gjorde på Bülow's tid. Den tværgående grøft, som Höegh Hansen fjernede, kan visse steder anes i terrænet, men er ikke længere vandførende. Dette medfører, at vandet i den blinde kanal mellem Johanneslyst og Marieshvile er stillestående med forsumpning til følge.

19. Søen syd for hovedbygningen hvor de små øer med bl.a. Julies urne lå. (Forf. fot.).

20. Den gamle elm som Molbech nævner i Ungdomsvandringer 1813. (Forf. fot.).

21. Området omkring Norske hytte, som det ser ud i dag. Hytten lå ved broen på højre side af kanalen. (Forf. fot.).

22. "Sommerlyst". (Forf. fot.).

Hvad angår beplantningen er der ikke meget tilbage fra Bülow's have. Formentlig drejer det sig kun om et par træer, deriblandt den gamle elm (Bul'en), som Molbech nævner, og en stor bøg på pladsen foran Elsehøj. Derimod er nogle hængende birke ved familiemonumentet næppe de samme som dem, der ses på Clemens' stik af Mindetavlen i M. Winthers digtsamling.

Vi ved kun lidt om Höegh Hansen's beplantning. Vi kan se, at han har plantet enkelte hængepile i skellene mod syd, øst og vest. Ligeledes har han angivet, hvor han har plantet nåletræer, løvtræer og buske, men hvilke arter han har brugt, ved vi ikke.

Af hans mange lysninger blev kun en enkelt lavet, nemlig den der strækker sig fra familiemonumentet mod hovedbygningen, medens den vestlige pendant skyldes Sanderumbaards nuværende ejer.

Höegh Hansen's forslag til stiføring er så vidt vides kun blevet fulgt foran huset; men senere omlægninger har atter ændret karakteren på begge sider af søen.

Den nuværende beplantning har karakter af skov med overvejende bøg i "den nye afdeling" og en mere blandet bevoksning i "den gamle del". Som det ses, har haven et uensartet præg, hvilket skyldes, at den er ændret i flere etaper. I den østlige del har vi til trods for den ændrede bevoksning stadig Bülow's anlæg; i den vestlige ses Höegh Hansen's have, hvor Bülows plan dog skinner stærkt igennem. På den midterste del har haven fuldstændigt ændret karakter, og en eventuel reovering af haven bør derfor blive et forsøg på at bringe de tre "havedele" sammen til et hele.

På trods af denne disharmoni er haven dog stadig meget smuk. Går man rundt omtrent som Molbech gjorde det, får man naturligvis ikke så mange indtryk, som han gjorde. De fleste af hytterne er som sagt væk, og Bülow's lysninger groet til. Nu er det selve skoven med de slyngede kanaler, der udgør hovedtemaet. De bløde konturer afbrydes dog af de to udhuggede akser, der stråler ud fra hovedbygningen, men de giver smukke kig mod landskabet eller bygningen – alt efter hvor man befinder sig. Den store lysning med det brede vand, der i dag formidler overgangen mellem hus og have, giver en tilpas afstand til skovmassivet, så proportionerne er i orden. Kanalen gennemløber lysningen øst-vest og antyder således en tværakseretning, skønt denne dog forstyrres en smule af de to udhugninger. Skovens sydvestlige hjørne med kanalen, der udvider sig til en sø, virker også meget overbevisende. De små øer, der omslutes af vandet, fremtræder lige dejlige som grønne sommerøer og med vissent løv. Således byder den store have stadig på mange fine detaljer, men vi håber, at det kan lykkes at få genskabt helheden – i Bülow's ånd.

23. Familiemonumentet oprejst på det sted hvor Pans tempel lå. (Forf. fot.)

24. Hovedbygningen set fra skovbrynet syd for søen i området omkring Sneglehøjen og "Johanneslyst". (Forf. fot.)

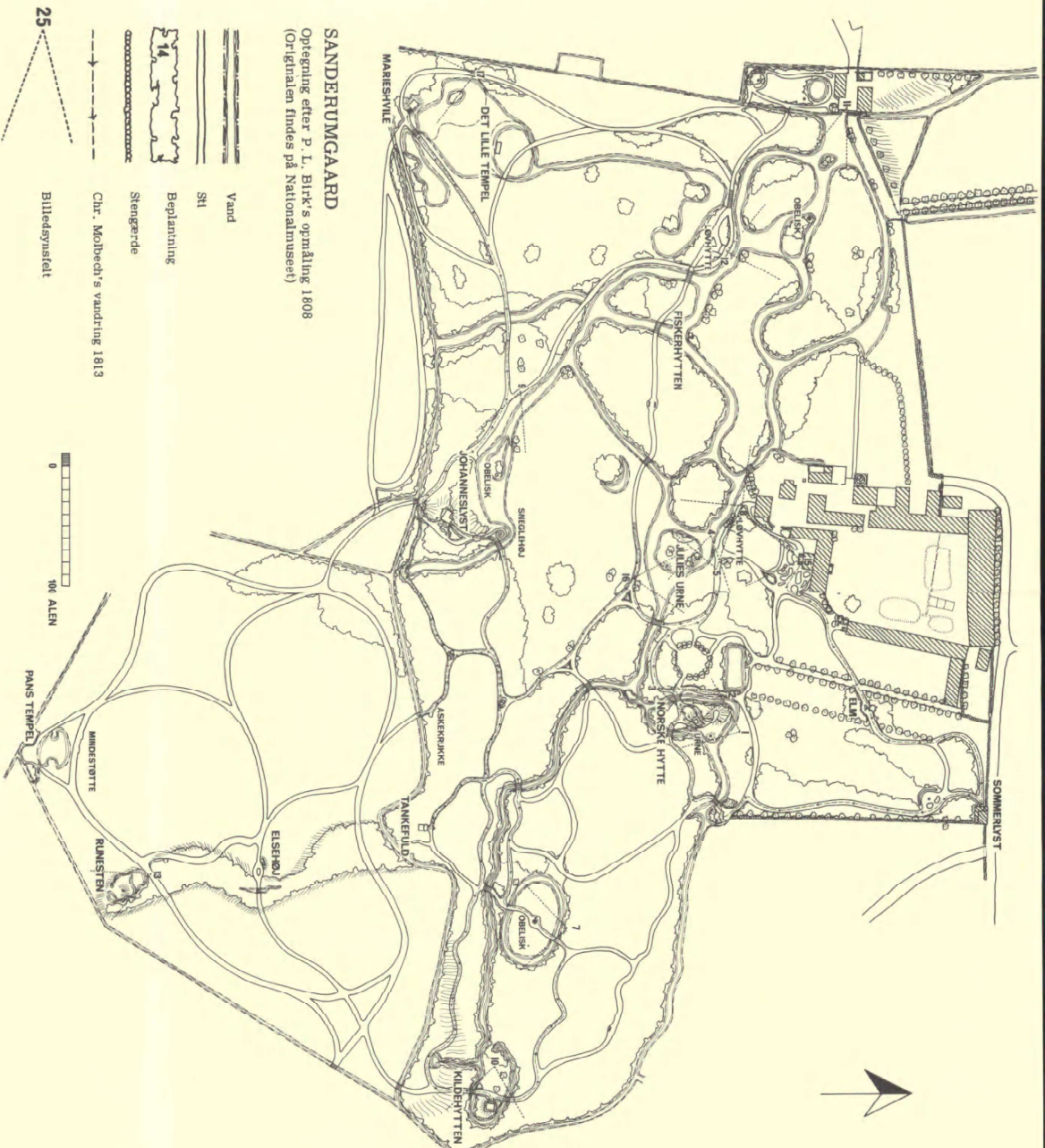
25. Øen med klippet bøg. En af løvhytterne lå til højre. (Forf. fot.).

Litteratur

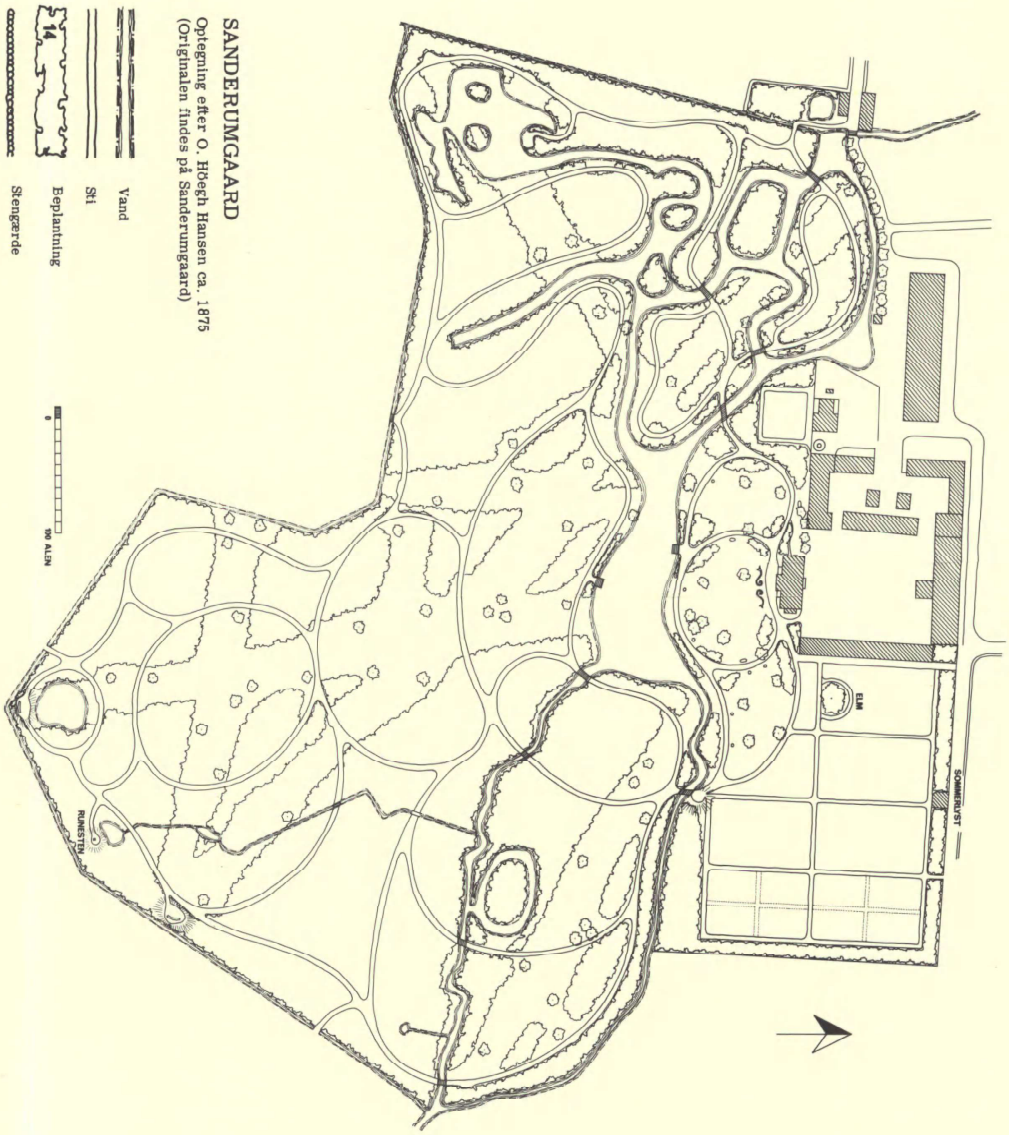
- O. Olufsen Bagge, Sommeraten på Sandernumgaard, 1806.
 G. O. Bruun Bagtrup, Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, Lange-
 land, Frol, Lolland og Falster, 1806.
 Svend Brun og Axel Lange, Danmarks Havebrug og Gartneri til Aaret 1919, 1920.
 G. Bore, Havekunsten i Kulturhistorisk Belysning, I-II, 1972.
 G. F. Chadwick, The Park and The Town, 1966.
 H. N. Clausen, At min Rejsebog 1818, Udg. af Carl S. Petersen 1918.
 Danske Slætte og Herrergerde I-XX, 1963-68.
 Chr. Elling, Den Romantiske Have, 1942.
 Povl Engelstoft og Svend Dahl, Dansk Biografisk Leksikon, 1923-44.
 Gyldenkal's Egnbeskrivelse, Nordtyn, 1970.
 C. C. L. Hirschfeld, Theoretie der Gartenkunst I-V, 1779-85.
 Chr. Moebach, Ungedomsvandtræer i mit Fødehland, bd. 2; Fragmenter af en Dagbog
 skrevet paa en Rejse i Danmark 1813, 1815, 1816.
 Nordisk Illustreret Havelbrugleksikon, 4. udg., I-II, 1934-36.
 H. P. Rohde, Johan Bulow på Sandernumgaard, 1961.
 J. H. Smidh, Danske Haver, 1823.
 Trap, Danmark, Odense Amt, 1936.
 Mathias Winther, Sandernumgaard Have, Digtninge, 1824.
 Aarbog For Historisk Samfund for Odense og Assens Amt, 1931.

Noter

1. Ole Bernhard, Claes Foghnoes og Birgit Gjeddebaek, hortonomer fra Den kgl. Veterinar- og Landbohøjskoles afdeling for have og landskab 1974.
2. Med Cytissus menes Guldregn, Laburnum anagyroides (Cytissus laburnum).
3. Med Kernrhinde menes Forglemmigej, Myosotis.
4. Landskabsogarterne Ove Hoegh Hansen (1832-1910) tog gartnereksamen i 1852. Efter et par år i England hvor han var ansat på flere store herreskæder, og en rejse i Europa, til bl.a. Paris og Hamborg, nedsatte han sig som landskabs- og anlegsgartner i København.
 På Frederiksberg udførte han haveanlægget ved det nye forlystelsesstads-
 lissement "Alhambra". Senere ny- eller ombyggede han adskillige herregårds-
 haver og parkanlæg som f.eks. Hvedeholm, Klynholm, Brægentved og Østre Anlæg
 i København. Mange af de anlæg, han lavede, viser tydelige inspirationer fra den
 engelske landskabsHAVE behandlet indtryk fra haverne på kontinentet.
5. Billederne der ved indledningen fra overinspektør Erik Fischeer er lånt i
 Køberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst, er for de tolv første vedkom-
 mende stuet af Clemens efter tegninger af Eckersberg.

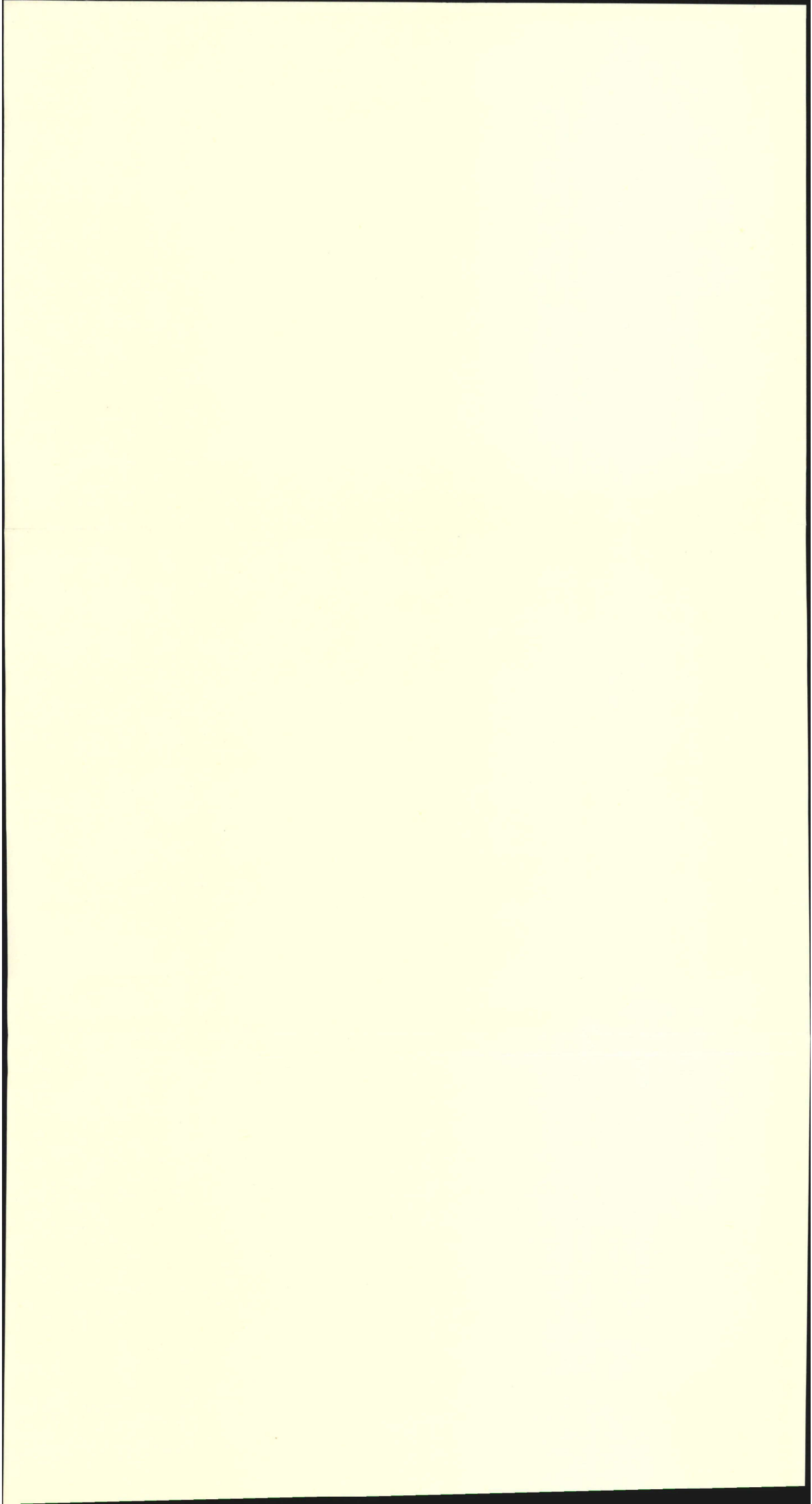

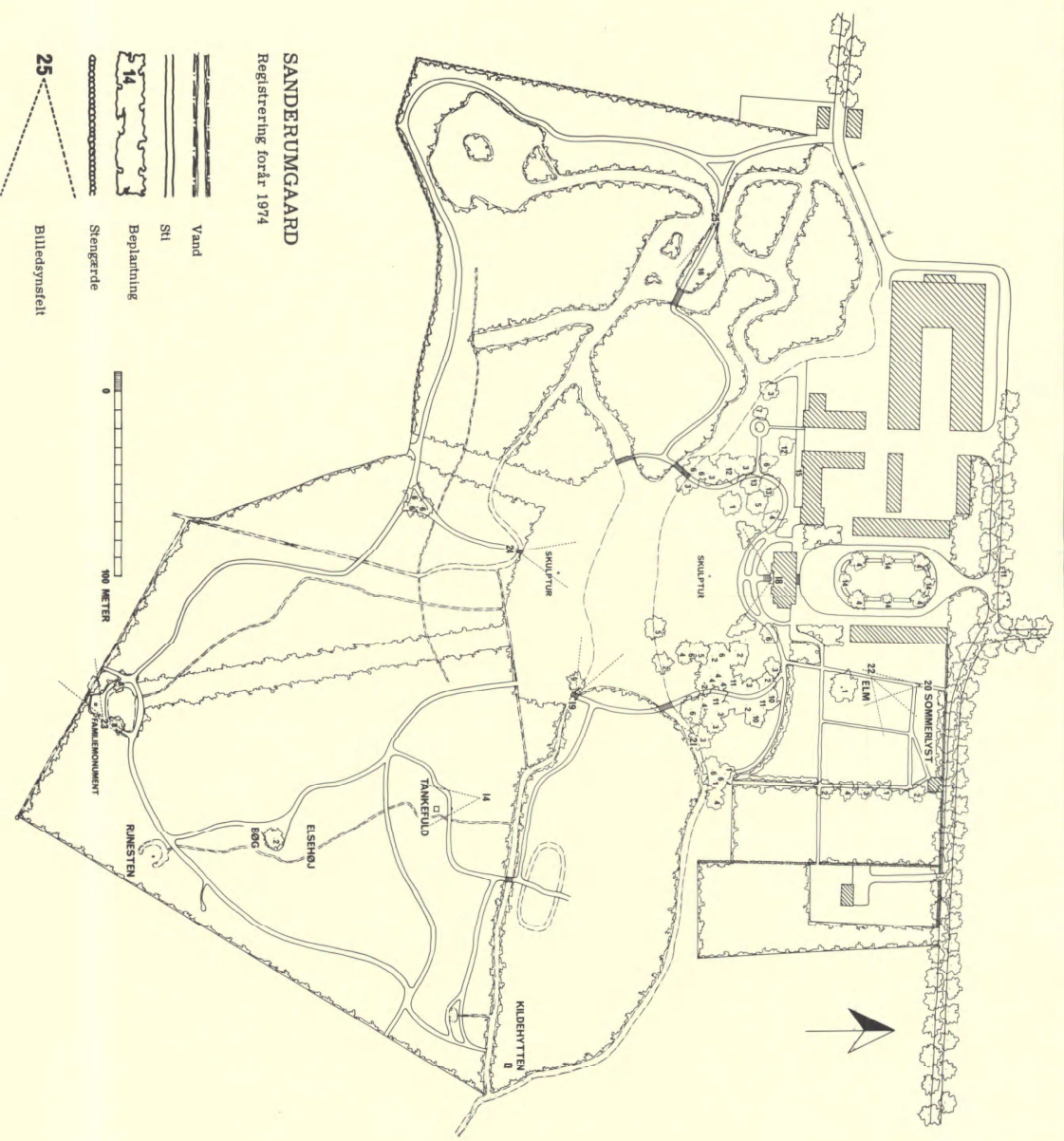
SANDERRUMGAARD
 Oplægning efter O. Høegh Hansen ca. 1873
 (Originalen findes på Sanderrumgaard)

- Vand
- Sten
- Eoplægning
- Stengærd

Planteliste

- 1. Elm *Ulmus glabra*
- 2. Bøg *Fagus sylvatica*
- 3. Ask *Fraxinus excelsior*
- 4. Lind *Tilia europaea*
- 5. Blodbøg *Fagus sylvatica* 'Atropunicaea'
- 6. Hestekastanje *Aesculus hippocastanum*
- 7. Hængeask *Fraxinus excelsior* 'Pendula'
- 8. Hængebirke *Betula verrucosa*
- 9. Eg *Quercus robur*
- 10. Robine *Robinia pseudoacacia*
- 11. Får *Acer pseudoplatanus*
- 12. Platan *Platanus acerifolia*
- 13. Guldregn *Laburnum anagyroides*
- 14. Magnolie *Magnolia soulangeana*
- 15. Stauder
- 16. Klippet bøg

SANDERRUMGAARD
 Registrering forår 1974

- Vand
- Sten
- Beplantning
- Stenarbejde
- 25 Billedsynstfelt

0 100 METRER